

Karanténnéző

Emlékszem, két éve, 2020. március 11-én, a veszélyhelyzet első kihirdetésének napján, egy koncertre mentem volna a MÜPA-ba, két nappal később pedig a Trafóba volt jegyem, *A halál kilovagolt Perzsiából* című előadásra, amit másodszor néztem volna meg. Az utolsó színházi előadás, amit a lezárások előtt láttam, szintén a Trafó egy új bemutatója volt, az *Éhség*. Mindkét darab számos filmes effekttel élt: a Szenteczki Zita színház- és bábrendező és Juhász András intermédia-művész által jegyzett darabban egy hegesztőprojektoros vetítőrendszert (DoN'tEat Group saját fejlesztése) alkalmaztak, mely sajátos látványvilággal jelenítette meg Hajnóczy Péter művének delíriumos látomásait. A Nagy Péter István által rendezett Knut Hamsun adaptációban pedig kézikamerákkal mutatták meg a nézők számára láthatatlan tereket, ahogy a tudattalan és az álom világát is a kamerák képei közvetítették. Mindez arra példa, hogy az intermedialis eszközökkel való játék, az új technikák alkalmazása, a színpadi jelenlét elbizonytalanítása és a távollét megjelenítése a XXI. századi magyar színházban szinte konvencióvá vált. Mégis, ezek a színpadi térben megjelenő digitális képek radikálisan más hatást keltenek, mint az, amikor másnaptól az egész színházi világ a digitális térbe költözött át.

A teljes lezárás egy hónapja alatt evidens volt, hogy nincs színház, félbeszakadnak a próbák, és elmaradnak az előadások. Mint ahogy a kezdeti időszakban nyilvánvalónak tűnt az az igény is, hogy a kulturális élet a karantén idején is fennmaradjon. Talán soha nem néztünk annyi színházi előadást, hallgattunk annyi koncertet, kerestünk fel annyi múzeumot (még ha csak virtuális sétákon is), mint a pandémia elején. Volt abban valami felemelő, hogy az általános bizonytalanságban, az egyre erősebb egzisztenciális szorongásban a kultúra valamiféle biztonságot vagy vigaszt ad. A színházak pedig feleltek az irántuk támadt heves érdeklődésre, és először az archív felvételeiket bocsátották nyilvánosságra. Egyszerre bejárásunk lett addig elérhetetlennek tűnő színházakba és koncerttermekbe. Olyan bőséges volt a választék, hogy néha nem is tudtuk, a Berliner Ensemble, a londoni National Theatre, a marosvásárhelyi, a szatmárnémeti, a miskolci, a szombathelyi színház (és még hosszan sorolhatnánk) vagy inkább egy budapesti társulat egy addig kihagyott előadására ülünk be aznap este. Ha kedvünk volt, akár váltogathattuk is az előadásokat, szimultán nézhettük őket. Csak azt nem láthattuk, hogy kikkel ülünk együtt a képernyők előtt. A színház olyan demokratikus intézmény lett, mely nem zár ki senkit, sem a fizikai távolság,

The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe. This publication is the part of the project "RETURN TO THE FUTURE – art, culture and new media in Central Europe after the pandemic". / A projekt a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák kormány közös támogatásával jött létre a Nemzetközi Visegrádi Alap pályázata keretében. Az Alap küldetése az, hogy elősegítse a fenntartható regionális együttműködés eszméit Közép-Európában. A fenti közlés a „Vissza a jövőbe – művészet, kultúra és új média Közép-Európában a világjárvány után” című projektum része.

sem a nézőtér nagysága, sem az anyagi tényezők miatt. Persze ehhez is rendelkezni kellett egy számítógéppel és internet-előfizetéssel, de ez mégis kevésbé kirekesztő, mint a hagyományos, nagyvárosokhoz kötődő színházi élet, mely bármely országban élünk is, leginkább a középosztály privilégiuma. Azonban ez a színházi hozzáférhetőség sem bizonyult korlátlanul vagy tartósnak: részben a szerzői jogok, másrészt a színházak anyagi helyzete miatt. A régi felvételek ugyan sok esetben hozzáférhetőkk maradtak online platformokon, de már megszabott hozzájárulás (kölcsonzési díj) fejében.

Ugyanakkor az archív felvételek mellett szinte azonnal megjelentek a karanténszínházak, kezdetben a művészek magánkezdeményezéseként. Facebook live-ban vagy akár saját YouTube csatornájukon a színészek felolvastak, a zenészek minikoncertet adtak, vagy videós karanténnaplót vezettek mindennapjaikról. Ennek egyik legérdekesebb kísérlete, már az első lezárás után, Adorjáni Panna és Láng Dániel *Közlebb* című, saját lakásukban megrendezett zenés performansza volt, melyet videochaten adtak elő, az előre bejelentkező nézőknek. Az egy vagy kétszemélyes nézőközönség az alábbi témákból választhatott: 1: A vírus mi vagyunk. Olyan estékre, amikor szeretnél elmerengeni a mi felelősségünkről ebben a helyzetben. 2: Nem akarok többet hallani a koronavírusról. Ha szükséged van nyolc percre, amikor úgy vagyunk együtt, hogy nem jut eszedbe, mi van a világban. 3: A koronavírus után. Ha arról álmodoznál, hogy hősök leszünk, akik felépítik az új világot. A nagyjából tízperces előadások a néző és az előadók közötti rövid beszélgetéssel kezdődtek, akik így mintegy (a Zoom-platformon keresztül) beléptek egymás otthoni, intim terébe. Napjaink felől nézve a harmadik performansz tűnik a legérdekesebbnek: vajon mi maradt meg akkori fogadalmainkból, melyekkel a közösségi életbe való visszatérés után addigi életünk megváltoztatására és felelősségteljesebb társadalmi szerepvállalásra ösztönöztük magunkat? Ez az élő performansz a chat és streamszínház/koncert határán helyezkedett el.

A streamszínház kifejezéssel szintén ekkor ismerkedtünk meg, lett mindennapjaink része. Mivel a teljes lezárás feloldása után sem nyithattak ki sokáig a színházak, ám a próbák hibrid formában tovább folytatódtak, ezért az előadásokat előbb-utóbb online formában (elő)bemutatták. Az első és talán legizgalmasabb ilyen előbemutató Gáspár Ildikó *Andromakhé* rendezése volt (a darab teljes címe *Racine: Oresztész szereti Hermionét, aki szereti Pürrhoszt, aki szereti Andromakhét, aki szereti Hektort, aki halott*). A rendező a szokatlan forma kapcsán így nyilatkozott: „Március 20-án tartottuk volna Racine-bemutatónkát az Örkény Színház stúdiójában. Mivel tíz nappal a premier előtt le kellett állnunk a próbákkal, unalmunkban azon törtük a fejünket, hogyan folytathatnánk a munkát az önkéntes magányban, és hogyan terelhetnénk felszabadult energiáinkat valami újszerű, a megváltozott helyzethez alkalmazkodó formába. Így született meg ez a műfajilag nehezen besorolható dokumentumfilm-online próba-videó-konferencia, mely egyszerre nyújt bepillantást készülő előadásunkba és négy fal közé zárt életünkbe.” A YouTube-on azóta is megtekinthető alkotás révén valóban betekintést nyerünk a színész-szereplők lakásaiba, miközben az eredeti darab érzelmi kavalkádjának feszültsége is megmarad. Külön érdekes, hogy a később (előbb streamszínházként, majd közönség előtt) bemutatott előadás egészen más esztétikát követett, mint ez a sajátos kollektív mű.

Az Örkény Színház mellett más színházak is streamelésbe kezdtek, közülük az Első Magyar Karanténszínházat (a Trip Hajón) érdemes kiemelnünk, a Trafó későbbi

„e-néző” sorozata mellett, ahol valóban a megszokott színházi formát megújító kísérletek születtek. Ilyen volt Fekete Ádám *Levél anyámhoz* című performansa, mely az írás folyamatába (a számítógép monitorján megszülető szöveg létrehozásába) engedett betekintést. Vagy később a Hodworks *Önök kérték (Még egy online előadás)* című élő show-ja. Szintén ekkor vált népszerűvé néhány rendhagyó YouTube-csatorna, mint a Taigetosz Show (Fekete Ádám) vagy az Anzselika Habpatron (Stefanovics Angéla), a stand up comedy, a vlogok és a karanténszínházak sajátos ötvözeteként.

Adódik a kérdés, hogy vajon színháznak nevezhető-e még ezek az új formák? Schilling Árpád nagy vitát kiváltó facebook-posztja szerint nem. A rendező érvelését idézve: „A színház lényege az interakció. Ha nincs egy térben színész és néző, akkor az nem színház. Nem lehet színház, nem szabad, hogy színháznak hívjuk, mert akkor ennek a műfajnak vége. Csak nem leszünk saját szakmánk meggondolatlan gyilkosai?! Ne nevezzétek színháznak, amikor egy kamera előtt játszatok! Ne hívjátok színháznak azt, ami nem élő! Soha! (...)”

Ezzel az állítással vitázva született meg Závada Péter a *Színház* folyóirat online felületén közölt cikke, *A jelenlét kisiklatása*. A drámaíró-dramaturgként is elismert szerző szerint „a járványhelyzettől függetlenül is egy rohamosan digitalizálódó, az ember központi pozícióját egyre gyakrabban megkérdőjelező világban élünk”. Závada tanulmányában felsorolja a kortárs színházelméletek különböző színházdefinicióit, melyek mind elégtelennek bizonyulnak a karanténszínházak sajátos színházi tapasztalatának leírására. A tanulmány végkövetkeztetése szerint: „A színház minimaldefiniói számosak lehetnek, és a jelenleg kialakult rendkívüli járványhelyzetben a színház „itt és most”-ja egyenlő a hiány, a távollétben való összezártág közös tapasztalatával, melyben közvetlenség és közvetítettség, megelőzöttség és egyidejűség fogalom párijai rendre elbizonytalanodnak. Meggyőződésem, hogy érdemes kitágítanunk a színházfogalmunkat, ha szeretnénk továbbra is színházat csinálni egy kikerülhetetlenül digitalizálódó korban.”

Bárhogy is nevezzük, hosszú hónapokig csak ez volt a színház. A színházi folyóiratok és online portálok a képernyőn látott színházi élményekről számoltak be (külön érdemes kiemelni a *Színház 2000. május-júniusi számát* és a Revizor szerkesztőinek karanténnapló-sorozatát, *A Revizor Dekameronját*). A nagy nemzetközi színházi fesztiválok vagy elmaradtak, vagy online módon kerültek megrendezésre (mint a berlini Theatertreffen vagy a kolozsvári Interferenciák). Hamarosan az e-színházi előadásoknak is rendeztek külön fesztivált. A legizgalmasabb magyar online fesztivált viszont a Partizán YouTube-csatornája szervezte, POSZT címen. A korábbi Pécsi Országos Színházi Találkozó nevét átvevő, és azzal körülbelül egy időben (2020. június 11–15.) megrendezett Pandémia Okozta Színházi Találkozó négy napján több mint negyven színházi alkotó beszélgetett a legaktuálisabb problémákról: érintve az újrainítást, a járványt mint színházi témát, valamint a finanszírozás, a fenntartás, a generációs jelenlét, a hatalomgyakorlás és a hatalommal való visszaélés kérdéseit. A találkozó legfontosabb eredménye, hogy közös platformon hozta össze a különböző színház-koncepciót képviselő alkotókat, miközben sikerült köztük valódi párbeszédet generálnia.

Pár hónappal később az első színházi újrainítás legalább annyi kérdést vetett fel, mint a korábbi lezárás. A biztonsági óvintézkedések (korlátozott nézőszám, kötelező maszkhasználat) mellett sem volt könnyű a nézőket visszacsábítani a színházi terekbe. Pontosan emlékszem, hogy több mint fél év kihagyás után, először 2020 októberében

mentem el a Rimini Protokoll *Nachlass (Hagyaték – Személytelen történetek)* című vendégjátékára. A szabadon választott halál kérdésével foglalkozó darab egyik jelenetében a nézőket egy teremben keleti édességgel kínálták meg, amitől egyikük hangosan köhögni kezdett. A közelségtől és a vírustól való szorongás azonnal érezhetővé vált a szűk helységben. Aztán jöttek az újabb lezárások és nyitások, majd a színészek betegsége miatt elmaradó előadások... A sokadik hullámok már összerosódnak. Szemben az első időszak élénk kulturális érdeklődésével, a színház iránti igény egyre inkább csökkent. Megtanultunk színház nélkül vagy jóval kevesebb színházzal élni. Az eszínház repertoárja ugyan bővült, de az előadások már fizetősekké váltak. Ez a színházi forma valószínűleg velünk marad, de kezdeti népszerűségét már sohasem éri el.

Vitathatatlan, hogy az online archívumok és közvetítések hasznosak, hiszen dokumentálnak és szélesebb körben hozzáférhetővé tesznek egyes előadásokat. Ugyanakkor online előadásokat nézni nem jó. Nincs rá lehetőség, hogy kialakítsuk a saját nézőpontunkat. A nézői tekintet szabad pástázását felváltja a kamera tekintete, ennek megfelelően kell néznünk, minden más láthatatlan marad. A színpad egy kamera kivágásává redukálódik, nem látjuk a színház belső terét. Egy láthatatlan nézőközönség részeseiként nem érezzük és nem vesszük át a többiek reakcióját. A gyakran üres nézőterek előtt felvett előadások maguk is sterilek, hiszen a nézői jelenlét ad valódi tétet a játéknak, a nézői figyelem elnyeréséért és fenntartásáért folyik minden este a küzdelem. Az online előadás elveszti atmoszféráját, sajátos színházi auráját. Nem csoda, hogy a monitorok előtt ülő közönség figyelme is elkalandozik. Miközben nézzük az előadást, ezer más dologra is figyelünk, főzünk vagy étkezünk, másokkal beszélgetünk, telefonálunk, e-mailt olvasunk... Vagyis mindazt megtehetjük, ami a színházi illemtörvények szerint tilos. Ez mégsem szerez örömet, csak még jobban elidegenít az előadástól, mely épp olyan érdektelen és feledhető lesz, mint a karantén idején agyonnézett sorozatok.

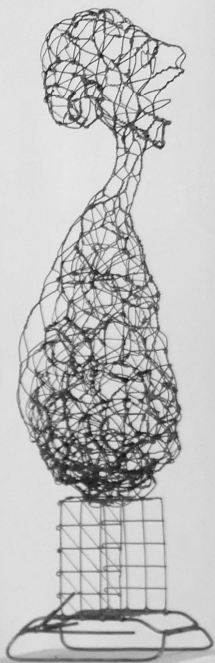
Hol tartunk ma, két évvel az első veszélyhelyzet kihirdetése és nem sokkal a hatodik hullám után? Tanult a színházi világ a pandémiából? Közvetlenül az első hullámot követően, a *Színház* folyóirat 2020-as nyári számában arról kérdezett meg huszonegy színházi alkotót, hogy mit értékelték át magukban, másképp látják-e a színházi feladatát. A legtöbben a befelé fordulást hangsúlyozták, és az élő, jelenléti színházat hiányolták. Ekkor még mindenki számára kérdéses volt, hogy miként ad majd számot erről az időszakról a kortárs színház. Erősebb lesz-e a pandémia utáni színház önreflexiója? Lesz hosszabb idő az egyes próbafolyamatokra? Érzékenyebb lesz a minket körülvevő valóságra?

A jelen tapasztalatai egyelőre nem túl biztatók. A megújulás helyett minden visszaállt a megszokott kerékvágásba. A színházak azóta is pótolják a pandémia előtt másorra tűzött előadásokat, hozzák a kötelező repertoárt, mintha közben mi sem történt volna. Alig születnek olyan előadások, melyek valóban reagálnak a megváltozott nézői helyzetre, élet- és világtapasztalatra. Néhány pozitív kivétel azért akad, melyek közül most Tarnóczy Jakab előadásait emelném ki: már a közvetlenül az első hullám előtt megrendezett *Búcsúkoncert* (a k2 társulattal) is olyan lidéres világvége-hangulatot vizionált, mely pár hét múlva hétköznapi valósággá vált. Másfél évvel később a *Winterreise* az Örkény Színházban a négy fal közé zártság és a magány létállapotát tárta elénk. A Katonában nemrég bemutatott *Melancholy Rooms* forgószínpadán pedig hat szoba magányos lakóinak életébe nyerünk betekintést. Egymástól elszigetelt léte-zések pillanatfelvételei ezek, egyben lelki tájképek. Felsejlik bennük, amit a pandémia

során átéltünk, és amin még nem vagyunk túl. Mindezt sajátos zenei szerkezetben, pontos mozgáskoreográfiában, szinte szavak nélkül, a zene és a mozdulatok közvetítése révén látjuk. Az előadás időt és teret hagy arra, hogy nem csupán rá, de saját helyzetünkre is reflektáljunk. Mert ahogy az előadás legvégén elhangzik: „Visszatérni a legnehezebb”.

VIZBEMERITŐ JÁNOS

CH. HUBER